

«Суд, встановлений законом» як елемент права на справедливий судовий розгляд: чи можливо забезпечити в умовах війни?

26 серпня 2022

Відповідно до Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини «суд, встановлений законом» (законний суд) є необхідним елементом справедливого правосуддя та тіснопов'язаний із реалізацією принципу верховенства права під час здійснення правосуддя. Саме такий суд, керуючись правовими засадами та за встановленою законом процедурою, є компетентним здійснювати правосуддя. Зазначений елемент включає інституційну, процесуальну та компетенційну складову, порушення будь-якої із них, як правило є фундаментальним та тягне за собою скасування судового рішення у справі. *Однак, у цьому контексті виникає питання чи можливо, в умовах війни та її наслідків належно забезпечити реалізацію вимоги «законного суду».*

Право людини на судовий захист виступає одним із основоположних прав людини, яке гарантується на рівні Конституції України та не може бути обмежено в умовах воєнного стану. Водночас, практична реалізація цієї конституційної гарантії ускладнена багатьма викликами, що спричинені збройною агресією російської федерації та введенням воєнного стану на усій території держави.

Так, окупація частини території держави, інтенсивні бойові дії в окремому регіоні, захоплення населеного пункту та/або суду, пошкодження чи знищення приміщення суду, повністю унеможливили здійснення правосуддя в окремих регіонах України.

Також, через низку інших причин, зокрема але не виключно, безпосередню загрозу захоплення суду, ризики для життя та здоров'я відвідувачів та працівників суду, мобілізацію суддів та працівників судової системи до Збройних сил України, евакуацію або переміщення працівників судів в інші регіони, перебої електропостачання, зв'язку, поштових послуг, було суттєво ускладнено повноцінне здійснення правосуддя в більшості областей країни.

Матеріальні й фінансові збитки, яких зазнала судова система через збройну агресію російської держави, а також скорочення під час воєнного стану видатків на судову систему негативно позначаються на спроможності забезпечення здійснення правосуддя.

Більше того, в Україні триває активна стадія судової реформи, що передбачає перезавантаження основних органів судової влади шляхом проведення перевірки чинних членів цих органів та кандидатів на існуючі посади на предмет відповідності критеріям доброчесності та професійної компетентності. Відтак, на момент вторгнення держави агресора, вищі органи судової влади, що відповідають за функціонування судової влади, забезпечення її незалежності, формування суддівського корпусу, були неповноважними.

Отже, внаслідок війни та її наслідків, не лише загострились існуючі проблеми, але й з'явилися нові виклики, без реагування на які, стале функціонування правосуддя є неможливим. Відтак, для забезпечення реалізації права на судовий захист перед державою постала потреба прийняття негайних і дієвих рішень на правотворчому та правозастосовчому рівнях, які, з одного боку, уможливлють доступ до правосуддя в умовах воєнного стану, а з іншого боку – будуть відповідати **стандартам** справедливого судового розгляду.

Одним із таких стандартів є необхідність забезпечити відправлення правосуддям судом, що утворений безпосередньо на підставі закону (інституційна складова), діє в законному складі (процесуальна складова) в межах своєї предметної, функціональної та територіальної юрисдикції (компетенційна). Очевидно, що в умовах війни та надзвичайних ситуацій, доволі складно належно імплементувати усі три складових. Втім, зазначене є важливим елементом права на справедливий суд та передбачає право кожного заздалегідь знати, який суд і в якому складі відповідно до закону може розглядати його судову справу, якщо така виникне. Нижче розглянемо рішення та заходи які держава впровадила або ще має впровадити для належної реалізації вимоги «суд, встановлений законом» в умовах війни.

Інституційна та процесуальна складові

Саме для реалізації інституційної складової вимоги «суд, встановлений законом» парламентом прийняті **зміни**, що дозволили змінювати підсудність судів та імплементувати на практиці правову основу функціонування судів в умовах воєнного стану. Змінами до статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що у разі неможливості здійснення правосуддя судом з

об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. За відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя такі рішення оперативно ухвалювались Головою Верховного Суду, що було підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється. За даними Державної судової адміністрації за час війни, з 24 лютого 2022 року, було змінено територіальну підсудність справ для 132 судів, які перебували на окупованих територіях.

З огляду на відсутність повноважних складів Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів, парламентом також були прийняті законодавчі **зміни**, що уможливили реалізацію повноважень щодо відрядження судді. Тимчасово встановлено, що в період дії надзвичайного чи воєнного стану та протягом 30 днів після дня його скасування (припинення) і за умови відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя, визначеного статтею 131 Конституції України, Голова Верховного Суду або особа, яка виконує повноваження Голови Верховного Суду приймає рішення про відрядження судді до іншого суду того самого рівня і спеціалізації та про дострокове закінчення відрядження судді.

Надалі, з метою забезпечення належної діяльності судів під час воєнного стану, затверджено орієнтовний перелік судів, до яких передбачається відрядження суддів місцевих судів, що розташовані на територіях, на яких ведуться бойові дії (територіальну підсудність яких було змінено), а також **здійснюється** процедура відрядження суддів до цих судів.

Отже, реалізація приписів зазначених вище законодавчих новел, дозволяє змінювати територіальну підсудність судів, передавати усі судові справи, що перебували на розгляді відповідних судів, а також здійснювати відрядження суддів із судів, територіальну підсудність яких було змінено. На нашу думку, державою зроблено потрібні кроки для забезпечення **інституційної та процесуальної складової шляхом** здійснення правосуддя судом створеним відповідно до закону, що використовує законні повноваження для розгляду відповідної категорії справ.

Компетенційна складова

Водночас, відповідно до правових позицій Європейського суду з прав людини, ще однією умовою повної відповідності критерію «суд, встановлений законом» є так звана компетенційна складова, відповідно до якої суд повинен діяти у спосіб та

відповідно до повноважень, передбачених законом, у межах своєї компетенції. Останній аспект перебуває у тісному взаємозв'язку з інститутами процесуального права, що позначає необхідність відповідного розвитку національного процесуального законодавства. Однак, на відміну від матеріального права, зміни щодо особливостей здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану до національного процесуального законодавства не внесені. Оскільки на законодавчому рівні не визначені процесуальні особливості судочинства в умовах війни, судді керуються загальними процедурами, що не завжди є релевантними до наявних викликів та ускладнень.

Утім, судді, національні та міжнародні експерти регулярно **акцентують** на доцільності адаптації національного процесуального законодавства до умов воєнного стану. Варто погодитись із тим, що хоча зміст та форма провадження у судових справах в умовах воєнного стану повинні відповідати завданням та конституційним засадам судочинства, мають бути особливості здійснення такого провадження в умовах воєнного стану. Як **зазначається**, судді під час здійснення правосуддя повинні вміти пристосовувати чинні процесуальні норми для дієвого здійснення правосуддя в умовах воєнного стану, а також максимально вміло застосовувати принцип процесуальної економії.

Отже, як вбачається, державою прийняті законодавчі новації для організації судової влади під час воєнного стану, а також втілюються необхідні практичні кроки для зміни територіальної підсудності судів, передачі судових справ, відрядження суддів. Однак, для повноцінної реалізації критерію «суд, встановлений законом» важливо також втілити юрисдикційний аспект, відповідно до якого суд зможе діяти у спосіб та відповідно до повноважень, передбачених законом, у межах своєї компетенції, а також із врахуванням особливостей судочинства в умовах воєнного стану.

Матеріал підготував Андрій Кошман,
в межах проекту Центру верховенства права та
Академії Фольке Бернадотта (Folke Bernadotte Academy)
«Верховенство права під час війни»